

15.

CZEGLE IMRE

**A SÁROSPATAKI NAGYKÖNYVTÁR TÖRTÉNETI
ÁTTEKINTÉSE (1531-1945)**

KÜLÖNLENYOMAT A BORSODI KÖNYVTÁRI KRÓNICA III. KÖTETÉBŐL

120/10982.

A SÁROSPATAKI NAGYKÖNYVTÁR TÖRTÉNETI
ÁTTEKINTÉSE (1531-1945)

B e v e z e t é s

A sárospataki Nagykönyvtár kezdettől (1531) fogva iskolai könyvtár. Azért kell ezt hangsúlyoznunk, mert az iskolához való tartozás ténye döntő és lényeges módon meghatározta életét, fejlődését. - Az is köztudott, hogy a pataki iskola - Kollégium - fenntartója, tulajdonosa a református egyház volt. Azért kell ezt is hangsúlyoznunk, mert egy könyvtár nem magától él, fejlődik, minden esetben a birtokos és tulajdonos keze nyomát hordozza és mutatja. - S végül a pataki könyvtár ez évben ünnepli iskolájával együtt történetének 450. életévét. Ez azt jelenti, hogy a könyvtár történeti valóság. Könyvtárunknak tehát három jelzője van: iskolai, egyházi és történeti. E jelzők jelentéséről külön-külön is szólnunk kell, mert miközben ezt tesszük, magáról a könyvtárról beszélünk és tudunk meg róla lényeges dolgokat. (1)

A pataki iskolát az idők folyamán mondották "alma mater"-nek, scholanak, akadémiának, kollégiumnak. A kollégium elnevezés, mely századokon keresztül él, korábban olyan egységes vezetés és irányítás alatti iskolarendszert jelentett, melyhez többféle iskola tartozott. A kollégiumon belül él a gimnázium, a tanfőképző, a feológia és az 1750-es évek-

től a jogakadémia is. E négy iskola alkotta a kollégiumot. A magyarországi református egyház öt nagy szervezeti és igazgatási egységben - egyházkerületben - él a XVI. századtól kezdve. Ezek a tiszáninneri, tiszántúli, dunántúli, dunamelléki v. dunáninneri és az erdélyi egyházkerületek. Ezek mindegyikének megvan a kollégiuma. A Tiszáninneri Református egyházkerület kollégiuma kezdettől (1531) fogva Sárospatakon él, s az volt a fő feladata, hogy az egyházkerület területén élő sok, kisebb-nagyobb gyülekezet és iskola számára papokat és tanítókat képezzen, neveljen. Sok szépet elmondtak már a kollégiumainkról, s azok dicséretes munkájáról. Valóban hazánk kulturális, tudományos és irodalmi múltját kollégiumaink nélkül nem érthetjük meg a magateeljességében. Az iskolának, a kollégiumnak a tanuló műhelye a könyvtár. A könyvtárban gyűjtötték össze minden időben azokat a könyveket, amelyekre a kollégium iskoláinak s azok tanárainak, növendékeinek szükségük volt, s amelyekkel azok időről-időre naponként éltek. De itt gyűjtötték össze vagy raktározták el azokat a könyveket is, melyek felett elment az idő, amelyeket már nem használtak. Az is közismert, hogy a kollégiumokra a humán tudományok művelése a jellemző, s ez meglátszik a könyvtár könyvanyagán is. Megtalálható itt a görög-római klasszikusok művei mellett a történettudománynak, irodalomnak, filozófiának, pedagógiának, szociológiának, jogtudománynak, néprajztudománynak a könyvei, nem szólva a jelentős teológiai könyvanyagáról. Mivel pedig a XVI-XVIII. századokban az iskolák nyelve a latin volt - nemcsak nálunk, hanem egész Európában is - ez meglátszik a könyvtár régi könyvanyagán is. Amikor a könyvtár humán jellegét hangsúlyozzuk, akkor persze nem jelenti azt, hogy belőle hiányzanak a természettu-

dományok (természetrész, kémia, fizika, számtan, orvostudomány stb.) könyvei. Könyvtárunk Pollack Mihály által tervezett szép könyvtártermét évenként több tízezren megtekintik. E terem polcain helyezték el az 1830-ig összegyűjtött könyvanyag nagyobb részét szakok szerint. A terem karzatának polcai a természettudományok és a jogtudomány könyveit őrzik, s ez igen jelentős mennyiség és gazdag anyag.

A könyvtár századokon keresztül - mint mondtuk - egy egyházi iskolához tartozott, hiszen a pataki kollégium egyházi iskola, közelebbről a református egyház iskolája. Ez újra egy olyan ismérv vagy bélyeg, mely szükségszerűen meglátszik a könyvtáron is, annak állományán. Megmutatkozik ez elsősorban abban, hogy a könyvtár könyvanyagának szerves része kezdettől fogva az egyházi, vallásos könyvanyag, sőt az ilyen könyvek a XVI-XVII. századokban a szerzeményezett könyvek nagyobb, jelentősebb részét adják. A könyvtár egyházi jellege leolvasható annak a sajátos kapcsolatnak a vonalán is, amelyet az idők folyamán alakított ki és formált. Nevezetesen a könyvtárnak erős és folyamatos kapcsolata van a protestáns nyugati egyházakkal s azok iskoláival, akadémiáival és egyetemeivel. Ismeretes, hogy a magyarországi protestáns egyházak, így a református egyház is, nem elszigetelten él, hanem szoros és eleven kapcsolatban áll a nyugati testvéregyházakkal és azok iskoláival. A magyar református diákok évről-évre mennek a külföldi protestáns akadémiákra és egyetemekre, s a diákok nem jönnek haza üres kézzel, hozzák magukkal haza a könyveket. Jellemző példa: Szathmári Paksi Pál, amikor az 1750-es években külföldi tanulmányútjáról hazajön, könyveinek és a vásárolt instrumentumainak súlya 12 mázsát

nyom. A könyvtár régi könyvei pontosan kirajzolják ennek a külfölddel való kapcsolatnak az útvonalát: Németország, Hollandia, Svájc s Anglia nagy egyetemeit köti össze ez a vonal Sárospatakkal. S ez a kapcsolat folyamatos és töretlen, máig tartó, legfeljebb annak intenzitását s eleven lüktetését korlátozhatták a háborús évek, ellenreformációs törekvések, politikai döntések. Azt is világosan kell látnunk, hogy ez a Nyugattal való kapcsolat természetes és magától értetődő, mögötte nem valami káros és szenvedélyes vakbuzgóság vagy indulat áll, hanem az egy hitet vallók baráti megértése és kézfogása.

Végül a pataki könyvtár történeti, azaz századokon keresztül él, gyarapszik s fejlődik. Élete - úgy mondjuk - egyidős a kollégiuméval, mely ez évben emlékezik meg fennállásának 450. évéről. - A régi, történeti könyvtáraknak rétegei vannak, s egymásra helyezkedve vagy éppen összefonódva alkotják a könyvtár állományát. A könyvtár történetisége azt is jelenti, hogy vannak az állományának régi vagy éppen nagyon régi könyvei, melyeket ritkán vagy éppen nagy ritkán vesznek kézbe, s vannak a mával együttélő és használt könyvei. A régi könyveket általában a tudósok, szakemberek, kutatók keresik, akik egy problémával, kérdéssel foglalkozva annak fejlődését kívánják megismerni, s kérdésükre a múltban adott választ keresik. A könyvtár történetisége azt is jelenti, hogy az bizonyos értelemben őrzi a múltat. A múlt megismerésének jól használható dokumentumai többek között a könyvek is. Ezért is maradnak és lesznek a régi un. történeti könyvtárak minden időben a kutatók keresett és kedvelt munkahelyei. Hogy könyvtárunk történeti, ez azt is jelenti, hogy mögötte sok-sok emberi fáradozás, törődés és munka húzódik meg. Ezért a könyv-

tártunk múltjának, történetének megismerése bizonyos értelemben kötelességünk is. Kötelességünk megismerni azt a sok-sok személyhez kötődő fáradságot és gondosságot, amit minden egyes régi könyvtár magában hord és őriz. Ezért is van értelme ennek a rövid visszanézésnek, amit e lapokon teszünk, hogy megismerjük azok munkáját, akik előttünk járva és dolgozva nagyot és maradandót alkottak.

A könyvtár történetét részben abban a sorrendben (felosztásban) foglaljuk össze, amit a kollégium történetével foglalkozó tanárok kidolgoztak, igazolva ezzel is korábbi állításunkat, hogy ti. a könyvtár osztozik a kollégium sorsában, s története azzal egybeesik.

1. A főúri és fejedelmi pártfogók kora (1531-1660)
2. A bujdosás és a könyvtár pusztulásának kora (1660-1703)
3. Ismét Patakon - a könyvtár újraéledésének kora (1704-1782)
4. Küzdelem a magyar nyelvű oktatásért - A nagy könyvtárosok kora (1783-1848)
5. Az abszolutizmus kora. A könyvtár nagykönyvtárrá lesz (1849-1867)
6. A gyarapító könyvtárosok kora (1868-1944)
7. A felszabadulástól napjainkig (1945-)

1. A főúri és fejedelmi pártfogók kora
(1531-1660)

A könyvtár - mint mondtuk - egyidős az iskolával. Az iskola életét pedig 1531-től számítjuk a hagyományoknak megfelelően. Azért mondjuk, hogy a "hagyományoknak meg-

felelően", mert hiteles, korabeli okirat vagy feljegyzés nem erősíti meg a hagyomány szavát. Talán nem is helyes alapításról beszélni, hiszen minden valószínűség szerint egy korabeli, meglévő szerzetesi (kolostori) iskola kezd az 1530-as évek elején a reformáció elveinek szellemében tanítani. Ugyanis a XVI. század első évtizedeiben Perényi Péter, a város földesura, akinek tudta vagy beleegyezése nélkül e folyamat nem mehetett végbe, maga is szimpatizál a reformáció szellemi áramlatával, azért is mondhatjuk, hogy az ő tudtával vagy beleegyezésével történt a város életében a nagy változás az 1530-as évek elején, amikor is egy, a reformáció tanítását követő iskola kezd élni, benne az új hitet elfogadó és valló mesterek, tanítók munkálkodnak, akik közül némelyek éppen az itt élő szerzetesrendek egyikének vagy másikának tagjai voltak. Mindenesetre a hagyományos vélekedés a XVII. századig megy vissza, hiszen Szombathi János, aki az iskola történetét az 1788 utáni években megírja, ezzel kapcsolatban ezt mondja: "Tehát, hogy összegezzem az elmondottakat, igen valószínű, hogy a sárospataki iskola alapítási éve Krisztus után az 1530., vagy 1531. évre esik; ezt igazolják 1. Páriz Pápai Ferenc bizonyítékai "Rudus Redivivumában", 2. a Füleki Andrásé a sárospataki collegium sorsának "Descriptiojában", 3. a Csécsi Jánosé t.(isztelt) Zemplén megye küldöttsége előtt 1759-ben tett "Declaratiojában", 4. A sárospataki tanárok névsora, melyet Csécsi János Marosvásárhelyről vett át.." (2) Van vélemény, mely még pontosabban fogalmaz: "... a reformáció iskolája Sárospatakon a városi iskolából alakul ki mégpedig a Perényivel ideérkező Siklósi Mihály munkája nyomán. Majdnem bizonyosan ő nyerte meg Kopácsi Istvánt és Sztárai Mihályt is a reformációnak." (3)

Tulajdonképpen a könyvtár lassan és évről-évre fejlődik. Az első években csak néhány könyv jelentette a könyvtár állományát, az a néhány nagyon fontos drága és ritka könyv, amit minden diák nem tudott megszerezni. Az ilyen könyveket egy közös helyen tartották, ahol egy meghatározott időben bárki elérhette s tanulmányozhatta. Különösen erős lehetett a könyvek gyarapodása, amikor Kopácsi István külföldi mintára az iskolát kollégiummá szervezi. Az is valószínű, hogy a könyvanyag főleg adományokból gyarapodott, az iskolában tanító mesterek, professzorok hagyták könyveiket az iskolára s annak könyvtárára. E kegyes gyakorlattal a könyvtár életében majd minden évben találkozunk a későbbi századok folyamán is. Azt is joggal feltételezzük, hogy már nagyon korán, az így szerzeményezett könyveket külön és záros helyen tartották, s így a XVI. században a kollégiumnak már rendezett és az iskola tanulóifjúságának és tanárainak rendelkezésére álló könyvtára volt. Bizonyítja ezt az iskola legrégebbi törvénykönyve (*Leges scholae Sárospatachinae*), melynek 1621-ben megújított és átdolgozott példánya megmaradt, s ma is értékes kincse levéltárunknak. E törvény rendelkezik a könyvtárról is e szavakkal: "Hogy a közösség (*communitas*) könyvkészlete el ne hányódjék, sőt a közösség hasznára megtartassék, arra különös gond fordíttassék. A primáriusok közül, ezeknek szavazatával, a tanítók egy könyvtárnokot válasszanak, aki okos, jámbor, tanult, józanéletű, megpróbált hűségű és becsületes legyen, akinek szakértő munkássága (*sollerti industria*) és szorgos gondoskodása által a közösség könyvei és irományai megőriztessenek és közhasználatra kiadassanak..." (4) Bizonyára nem tévedünk, ha ennek a törvénynek első fogalmazványa már az 1570-es években ér-

vényben volt. A primáriusok közül választják a könyvtárost. A "primarius" pedig a kollégium felső tagozatát látogató kiváló tanuló. Kilenc primárius alkotja az iskola tanácsát, mely az ifjúság belső életének irányítója. Ugyanez a törvény külön ismerteti pontokba foglalva a könyvtárosi tevékenységeket (partes officii Bibliothecarii): A könyvtárosi munka részei vagy a könyvtáros feladata: 1. A könyveket tartozik molytól (szennytől) és pizsoktól megóvni. 2. A könyveket az elveszéstől híven és lelkiismeretesen megőrizni. 3. A könyveket az arra kiszabott órákon készséggel kiszolgáltatja (kikölcsönzi). 4. Előre megállapított időben a könyveket visszaveszi.

A fenti törvények (rendelkezések) néhány nagyon fontos és lényeges következtetésre ösztönöznek. Ilyenek: az iskolai életnek része a könyvtár, sőt lényeges része. A könyvtárral kapcsolatos tevékenységeket szabályozni kell. Szükség volt egy állandó személyre, aki a könyvtárral kapcsolatos feladatokat ellátja. Ez kezdetben egy diák, akit a lelkészi szolgálatra készülő, s utolsó éveit végző diákok (primáriusok) közül választják. Feladata a mai könyvtáros kötelességétől sem idegen, sőt annak lényegét fogalmazták meg négy évszázaddal korábban. Nevezetesen, hogy a könyveket gondozni kell, mert az drága érték vagy éppen kincs, amit óvni kell. Óvni kell a természet ártalmas és pusztító férgeitől, de óvni kell az ember-férgektől, a tolvajoktól is. Persze azt már akkor is tudták, hogy a könyv úgy és akkor használ, ha olvassák. A kölcsönzésnek és a könyv visszavételének is megvolt a pontos és jól ismert időpontja. A könyvtáros kötelességei megtartására nemcsak kézfogással vállalkozott, hanem arra magát esküvel is elkötelezte. Az iskola törvényei az eskü szövegét is megőriz-

ték számunkra. A könyvtáros esküje így szól: "Én ... a sárospataki iskola könyvtárnoka, szentül ígérem, hogy az iskola törvényei szerint a közösségnek minden reám bízott vagyonát hűségesen megőrzöm és arról gondoskodom. Mindenekben nem a magam, de a közhasznot tekintem. A tanfőtök (praeceptorok) iránt köteles tisztelettel és engedelmességgel viseltetem, azoknak jóhírét, nevét s tekintélyét mindig és mindenütt oltalmazom, az iskola törvényeiben előírt hivatalos kötelességeket (amennyire az emberi természet gyarlósága engedi) hűségesen teljesítem, az iskola jóhírét és nevét úgy az idegenek, mint az iskolabeliek előtt fenntartom, a könyveket az iskola polgárainak személyválogatás nélkül használatra kiadom. A kiadottakat vagy bármi módon elhányódottakat visszakerítem és megszabott helyére visszateszem. Minden reám bízottokról ... jó lelkiismerettel számot adok. Isten engem úgy segítjen. Ámen."

Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy ez a XVI. században megfogalmazott eskü lényegében még az 1800-as években is - kevés változtatással - érvényben van és élnek vele.

A könyvtár különösen gyors fejlődésnek indul I. Rákóczi György és felesége, Lorántfy Zsuzsanna korában. Maga a fejedelem is, de különösen felesége nagyon szerette Patakot s benne az iskolát. Épületeket emelnek, tanári állásokat szerveznek, a külső akadémiák látogatására ösztöndíjakat szerveznek, a szegénysorsú diákok ellátására tápintézetet alapítanak, sőt a nemesség fiataljait is megpróbálják a Kollégiumba csalogatni, részükre paedagogiumot állítanak fel. A fejedelem maga is szereti a könyveket, a pataki várban szép és értékes könyvtárt gyűjt össze. Támogatja az iskola könyvtárát is: Levelezéséből kiderül, me-

lyet Tolnai Istvannal, sárospataki papjával folytat, hogy mily sok könyvet adományoz az iskola könyvtárának. Ezek közül egy a századok viszontagságait átvészelve mindmáig a könyvtár birtokában van. A könyv szerzője és címe: Schönwetterus, Joh. Theob.: Laurea Austriaca... Francofurti. 1627. A dedikáció szövege a könyv előzéklapján ez: "Liber ill. scholae Sárospatachinae a serenissima Rákócziana domo in usum praefatae juventutis dedicatus A(nno) 1637. ipsis calendis jan." (A könyv jelzete: H. 433). A latin szöveg fordítása ez: A tisztos sárospataki iskola könyve a felséges Rákóczi családtól (háztól), amit az előbb említett ifjúságnak ajánl 1637. év januárjában."

I. Rákóczi György érdeméért kell azt is megemlítenünk, hogy 1641-ben az ifjúság kérésére az iskola egy már meglevő épülete végéhez, amit "Cigány-sor"-nak hívtak, 1641-ben egy boltozatos nagyobb termet építtetett a könyvtár részére.

A könyvtár legelső ismert rendezése is ez időben történik meg, amit már igazolni tudunk. A könyvek összeírása Tolnai István igazgató és Salánki György szenior ellenőrzése vagy felvigyázása mellett történik 1623 augusztusában. A latin szövegű leltár magyar fordításban így hangzik: "Azon könyveknek megújított leltára (catalogus reformatus), melyek a sárospataki iskola könyvtárában vannak, amidőn azokat tiszteletes Tolnai István rektor és Salánki István szenior szorgos felvigyázása mellett s jelenlétükben az iskola alumneumában 1623. év augusztus 1-én számba vettek." A "catalogus ... reformatus" nyilvánvaló módon utal arra, hogy már korábban, az 1623. évet megelőzően volt egy leltározás és összeírás. Különben a fenti leltár 297 könyvet (művet) sorol fel. Ezek között van 147 teológiai, 83

történeti, 7 görög és latin író műve, 7 nyelvészeti, 49 filozófiai s 4 orvosi könyv. Maga a leltár is szakok szerint írja össze a könyveket. - Tizenkét év múlva újra összeírják a könyveket, ezt a leltárt is megőrizte legrégebb iskolai anyakönyviünk. Címe: "Azon könyvek megújított katalógusa, melyek a neves sárospataki iskola könyvtárában vannak, amikor azokat szorgos felvigyázás mellett 1635-ben számba vették." - Ez a leltár már közel ezer könyvet sorol fel, melyek két "theca"-ban állottak. A "theca" szó bizonyára szekrényt jelent. Az egyikben 5 ordo-ban helyezték el a könyveket, a másikban 6 ordo-ban. Feltételezzük, hogy az "ordo" polcot jelent.

A Rákóczi-család iskolát és könyvtárt pártoló tevékenységét azzal koronázta meg III. Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György kisebbik fia, hogy a Rákóczi-család Sárospatakon összegyűjtött "igen nagy és értékes könyvtárát" végrendeletileg a kollégiumra hagyományozta (1652. február 2.). A könyvtár átvételekor készített katalógusnak csak a töredéke maradt fenn. E töredék alapján állítják az iskola történetével foglalkozó szakemberek, hogy az közel 3000 kötetből állott. (7) E leltár-töredék, mely "Catalogus librorum illustri Sigismundi Rákóczy" címet viseli, 821 könyvet említ, illetve ír le. Harsányi István, aki e töredéket ismertette, megállapítja, hogy a 821 könyv közül teológiai és filozófiai 371, földrajz és történelem 293, jogi 31, természettudományi 26, klasszikus (római-görög) 32, nyelvészeti 14, orvostudományi 32, vegyes 22 mű, illetve könyv. Jellemző és a könyvtár értékét mutatja közelebbről az is, hogy e töredék 117 régi magyar könyvet említ, s köztük kettőnek (RMK.) innen ismerjük a címét.

1. Rákóczi György halála után Lorántfy Zsuzsanna az

özvegy fejedelemasszony fiával, II. Rákóczi György fejedelemmel továbbra is nagy gondoskodással vették körül a kollégiumot, s örködték annak zavartalan munkája fölött. Mindketten 1660-ban haltak meg. Halálukkal a pataki kollégiumnak egy szép és nagy korszaka zárul.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a kollégium könyvtárában közel 5000 kötet gyűlt össze, s ez időben az ország egyik legnagyobb - ha éppen nem a legnagyobb - könyvtára virágzott az iskola falai között.

Százharminc év egy iskola és könyvtár életében hosszú időnek mondható. Szép korszak a könyvtárunk életében még akkor is, ha ebből a XVI. századbéli és XVII. század eleji könyvtárból csak mutatóban maradt itt helyben néhány kötet, a közel 5000 kötetből álló könyvtárt ugyanis szét-szórta a történelem vihara.

2.1 A bujdosás és a könyvtár pusztulásának kora

(1660-1703)

Jó lenne kihagyni ezt a korszakot a könyvtár történetéből, hiszen semmi jót, semmi építőt és szépet nem tudunk itt mondani. A volt fejedelmi pártfogók maradékai (II. Rákóczi György felesége, Báthori Zsófia, és fia, I. Rákóczi Ferenc) római katolikusok lesznek, s megvonják mindazon támogatást és segítséget, amit a kollégium korábban a fejedelmi családtól kapott és élvezett. Így az iskola falai között az élet igen megnehezedett. Csupán egy olyan mozzanata van ennek az időszaknak, az 1660 utáni éveknek, mely az iskola későbbi élete folyamán igen figyelemre méltó jelentőséggel bír, nevezetesen az, hogy a fejedelmi tá-

mogatás megszűnése után az iskola anyagi támogatásával járó terhet fokozatosan a közép és alsó nemesség, a városi polgárság, sőt a falusi társadalom paraszti rétegei veszik magukra, és amit ezek mind odaadóbban és készségesebben, szívesebben vállalnak is.

Az iskola történetének ez a darabja azt is világosan mutatja és bizonyítja, hogy a kollégium diákjai ragaszkodnak Patakhoz, minden nehézség ellenére is itt akarnak élni és dolgozni. Amikor azonban Báthori Zsófia, hogy mentse a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vevő fiát, 1671-ben az iskolát elfoglalja, és azt minden javaival és jövedelmével együtt átadja a jezsuitáknak, a diákság nem tud mást csinálni, megmaradt két tanárunk: Pósházi János és Buzinkai Mihály vezetésével elindulnak Debrecenen át Erdélybe. Először Gyulafehérváron állnak meg, majd átmennek Marosvásárhelyre. A könyvtár töredék-részét magukkal viszik. Az itt maradt nagyobb részével az új gazdák rendelkeznek. 1671-1682 között nem él a Kollégium Sárospatakon. Amikor pedig Thököly Imre elfoglalja Patakot, az ifjúság egy része Sallai Pál szenior vezetésével visszatér Patakra, s néhány éven keresztül nagyon sanyarú körülmények között élnek itt, a nagyobb diákok tanítván a kisebbeket. Majd az 1786. évben Csécsi Jánost választják meg tanárnak. Jól választanak, mert - amint azt az iskola története mutatja - ő lesz a Kollégium második nagy szervezője, építőmestere. A gyulafehérvári iskola diákjainak egy része ugyan visszatér Patakra 1782-ben, de a Thököly harcának bukása után ismét kénytelen elhagyni Patakot, most a közeli Göncre mennek, majd Kassára, ahonnan csak 1704 decemberében térnek vissza Patakra, és maradnak most már végleg itt.

E nagyon vázlatosan ismertetett, viharos iskolai törté-

netet a könyvtár nagyon megsínylette vagy éppen megszenvedte. A könyvtár történetével foglalkozó szakemberek úgy látják, hogy a volt nagy könyvtár egy jelentős töredéke maradt az iskola falai között, túlélve a német zsoldosok kvártélyozását, a többszöri gazdaváltozást. A Patakról elkerült könyvek egy részének útját nyomon tudjuk követni. Mintegy negyven kötet maradt meg Marosvásárhelyen. (8) A régi könyvtár jelentős része a jezsuiták birtokába került. (9) Kassára is került néhány könyv, Csécsi János 1697-ben a város piacán a német katonáktól vásárolt vissza könyvet. (10)

3. Ismét Patakon - A könyvtár újraéledésének, gyarapodásának kora

(1704-1782)

A bujdosó iskola az 1703-1704. évek folyamán költözik vissza régi helyére, ahol megkezdődik az újraépítés, a régi rend s élet visszaállításának ideje. Nem volt az könnyű. Megnehezítette az újra induló életet mindenekelőtt az, hogy a régi épületek nagyon megsínylették az elmúlt évtizedeket. Az iskola javai, jószágai, jövedelmei idegen kezekre kerültek. II. Rákóczi Ferenc ugyan 1705. szeptember 6-án intézkedik, hogy egy vegyes bizottság üljön össze, és az iskola régi javadalmainak és jövedelmeinek ügyét rendezze. De e határozatból semmi sem lett. Nehezítette a külső és belső építő munkát az is, hogy az iskola két kiváló tanára, Csécsi János és Füleki András nem értették meg egymást, versengtek és veszekedtek egymással. Sőt kettőjük ellentéte átterjedt a diákságra is, megosztván azt, hi-

szen közöttük voltak Csécsi-pártiak, de mások Füleki mellé álltak. Ilyen körülmények között természetesen nehezen találja meg helyét az iskola falai között a tanítás és tanulás szorgos építő munkája.

A külső és belső nehézségek leküzdését segíti azonban az a nemzeti összefogás és szellemi erő, mely II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának bukása után is éltető erő marad, sőt amely erősödik is és ellenáll minden elnyomásnak, és amely tüntető módon segít és támogat minden nemzeti elgondolást és eszmét vagy éppen vállalkozást, amit a magáénak ismer és tart. Egy ilyen nagy nemzeti és társadalmi összefogás és erő áll a kollégium mögé is, melynek segítségével tanárok és diákok rendre legyőzik az akadályokat, és valósítják meg terveiket. - Szupplikáló diákok járják a falusi és városi gyülekezeteket, akik bekopogtatnak a paraszti házakba éppúgy mint a nemzetes uramék kúriáiba, hogy az iskola számára anyagi támogatást kérjenek. E külső és belső építő munkában igen nagy érdemeket szerzett id. Csécsi János, "akinek szorgalmatossága és a jóltevőknek hathatós segedelve által ezt az elrongyolott szegény Oskolát megfoltozták, sőt lassanként meg is építették." (11)

Könyvtárost újra az iskola csak 1711-ben választ a régi törvények szerint a primáriusok közül, s ez Jantho Ferenc volt, aki 1704-ben lépett a kollégium felsőtagozatába s "subscribal", azaz írja alá a törvényeket. Újra előkerülnek a könyvtár szükségéi, és gondolnak annak fejlesztésére. Az iskola vezetői igyekeznek a könyvek vásárlására alapot teremteni. Elrendelik, hogy a büntetés-pénzeket könyvek vásárlására fordítsák, s hogy a törvény aláírásakor fizetendő és a beiratkozáskor járó díjak is e célt szolgálják. De a közpénztár is hathatósan támogatja a könyvtár fejlesztését.

Úgy is gyarapszik a könyvtár, hogy az elhalt tanárok, tanítók könyveit igyekszik az iskola megvenni. E célból a vezetőség figyeli és figyelteti az értékesnek ismert könyvtárak sorsát. Nem egy kisebb-nagyobb könyvtárt vesznek meg az iskolai könyvtár gyarapítására. Elsők között veszi meg az iskola az un. Longai-könyvtárt, melyet 1755-ben 25 forint 84 dénárért vettek meg, s amely 21 könyvet tartalmazott. De így vette meg az iskola könyvtára számára a volt neves tanára, Szathmári Paksi Pál könyveit 1766-ban, s vele 181 könyvet 279 kötetben. A fennmaradt jegyzék felirata ez: "Szathmári Paksi Pál könyveinek jegyzéke, melyeket az iskola pártfogósága (patronatus) szerzett meg a neves pataki iskola számára 1766-ban." Még jelentősebb volt az a könyvgyűjtemény, melyet Bányai István volt pataki tanár (1744-1767) hagyatékából vásárolt meg a könyvtár. A máig meglevő "catalogus" 388 könyvet ír le. A vételár 677 forint és 22 dénár volt.

A könyvtár állománya a XVIII. század folyamán mégis a legnagyobb számmal adományozás útján gyarapszik. A pataki diákok és tanárok között a soha meg nem fogalmazott elv és gondolat: Adományozz könyvet a pataki iskola bibliothékája számára! - e században formálódik ki. A különböző könyvtári feljegyzések, naplók, katalógusok több mint kétszáz adományozó nevét őrizték és örököstették meg, akik kisebb-nagyobb könyvadományokkal gyarapították a könyvtár állományát. Az adományozók között találunk előkelő és gazdag nemeseket, tudós papokat, professzorokat, de névtelen tanítókat és külföldről hazatért diákokat is. A sort Eszéki István kolozsvári lelkipásztor nyitja meg, aki 1695-ben iratkozik be a pataki akadémikusok közé. Az iskolából egyenesen külföldre megy, majd szathmári tanársága után udvarhe-

lyi, dósi és kolozsvári lelkész lesz. 1707-ben halt meg. Szép és gazdag könyvtárának kétharmadát a pataki, egyharmadát a kolozsvári iskola könyvtárának adományozza. Szinyei Gerzson a könyvtár történetéről írt s már idézett dolgozatában kiírja Eszéki végrendeletének 5. pontját: "A könyveknek is egy részét, hacsak harmadát is, hagyom a kolozsvári kollégiumnak, két részét a pataki scholanak, minthogy azoknak, úgy tudom semmi sincsen..." (12) A hagyaték nagyon értékes 205 darab könyvből áll, minden egyes kötetben benne van Eszéki István sajátkezű bejegyzése és névbefrása. A másik igen jelentős és értékes hagyaték, a híres pataki tanár Simándi Istváné, aki 1710. május 2-án halt meg, s egész könyvtárát a kollégiumra hagyta. A Jantho Ferenc könyvtáros által leírt könyvjegyzék felirata így szól: "A neves Simándi István úrnak a híres pataki kollégiumra hagyott könyveinek katalógusa, melyeket ebben a rendben leltárba vett 1711-ben Jantho Ferenc."

A könyvtárnak ebben a században is a primáriusok közül választott diák-könyvtárosa van. Nevüket is megőrizték a könyvtári dokumentumok, jegyzőkönyvek, feljegyzések. A névsort Szinyeinek már több ízben említett történeti összefoglalásában olvashatjuk. E korszakban 31 könyvtáros nevet sorol fel. Általában két-három, ritkán négy éven keresztül könyvtároskodik egy-egy primarius, aki az igazgató tanár felügyelete mellett munkálkodik. E századból való a könyvtár életét és működését szabályozó rendelkezés is, ami 1788 októberében lép életbe, amikor Szathmári Pakis Mózes és Tasnádi Székely József a könyvtáros. (13) Nevezetesen az is gyakran előfordul, hogy két könyvtárosa is van már a könyvtárnak, sőt gyakran egy írnok is segíti a könyvtári munkát. A fenti szabályzat legfontosabb rendelkezé-

zése az, hogy 1. ha a könyvtárnak két könyvtárosa van, mindkettő egyenlő felelősséggel tartozik. 2. A könyvtár egy héten kétszer áll az olvasók rendelkezésére: szerdán és szombaton, 12 és 1 óra, illetve d.u. 3 és 5 óra között, amikor is egyik vagy másik könyvtáros multhatatlanul jelen tartozik lenni. 3. Az olvasásra kiadott könyveket minden esetben gondosan meg kell vizsgálni, és ha azt az olvasó megrongálta, az okozott kárt az igazgató becsüli meg. 4. Minden olvasásra kiadott könyvet a szorgalomszak végével be kell szedni. Azon kölcsönzőknek a neveit, akik a kikölcsönzött könyvet nem adták vissza, jelenteni kell az igazgatónak. 5. Vidéken lakónak könyvet nem lehet kiadni. Kivételes esetben az igazgató adhat engedélyt. 6. Az igazgató tudta nélkül nem szabad őrizetre elfogadni letéteket, de ha ilyet elfogadnak, arról írást adjanak. 7. Könyvet is csak az igazgató beleegyezésével vegyenek, és azt azonnal nyilvántartásba vegyék. Ha a tanárok tudta nélkül vesznek könyvet, és ha azok nem méltók a könyvtárba való felvételre, a könyvtárosok fizetik meg az árát. 8. Ha könyvet vesznek, arról nyugtát-ellennyugtát készítsenek és azt őrizzék meg. 9. A könyvkölcsönzésre megszabott időn kívül is, vidékiekhez, de különösen primariusokhoz, s azokhoz, akik vitairatokat készítenek, mindenkor szívesek, előzékenyek és készségesek legyenek.

Több fontos következtetést levonhatnánk e korai könyvtárhasználati szabályzatból. A legfontosabb annak hangsúlyozása, hogy a könyv érték, sőt nagy érték, s hogy így a könyvtár nagy, sőt igen nagy értéket őriz. A könyvtár gondozásával pontos számadási kötelezettség jár együtt. Megválogatják a könyvtárba kerülő könyveket, s csak az "értékeseket" szabad az állományba felvenni. Jó lenne per-

sze manapság tudni, hogy miszerint döntöttek egy-egy könyv értékes vagy nem értékes volta felett. Nagy a gyáunk, hogy ez időben egyik-másik magyar nyelvű könyvünk nem ítölte meg az akkoriak a könyv értéke felöl kialakult véleményét vagy ítéletét. Bizonyos megjegyzésekböl úgy lát-szik, az igazi értéket képviselő könyv, a latin nyelvű könyv volt, s amelyik valamely nagyhírű külföldi nyomdában nyom-latódott, s amit egy jó hírű, neves szerző írt. - Különösen jól esik olvasni a szabályzatnak az olvasóval szembeni ud-varias és készséges kiszolgálására figyelmeztető pontját.

Az 1781. március 28-án hozott újabb intézkedések e-gyik pontja kimondja, hogy az ajándékozás vagy vétel útján a könyvtárba kerülő könyvekröl gyarapodási naplót kell ve-zetni. (14)

A könyvtár állománya igen gyorsan gyarapodott ebben a korszakban, s nagyon hamar szükséges lett a könyvek célszerű elrendezése, hogy azokat minden keresés nélkül gyorsan és pontosan megtalálhassák. Ilyen rendezésről több-röl is tudunk a XVIII. század folyamán. Az első 1726-ban történik, amikor is Pécsi (Péczei) Imre volt a könyvtáros, a szenior pedig Kispataki János. A mindmáig meglevő szép leltár ezt a magyarra fordított címet viseli: "Azoknak a könyveknek és egyéb eszközöknek a neve és rendje, a-melyeket a neves sárospataki kollégium könyvtárában 1726. október 8-tól kezdődően leltárba vett Kispataki János sze-nior és Pécsi Imre könyvtáros, s amit leírt Pápai Molnár Mihály az előbb mondott évben." A könyveket 43 "theca"-ba helyezték, az egyes thekakat magyar és héber betűkkel jelölték, a thekan belül pedig számokkal számozták az ab-ban található könyveket. A könyveket röviden a szerző ne-vének és a könyv címének leírásával vették katalógusba a

nyomtatás helyének és idejének a közlése nélkül. A kötetek számát s a könyv formátumát feljegyezték. A "theca" ez esetben polcot vagy a szekrények egyes fiókjait jelenthette. A könyvtárnak ez összeírás szerint, azaz 1726-ban 1314 kötetből álló könyve van. - Tizenkét év múlva, 1738-ban újra összeírják a könyveket, új rendbe rakják és új jelzetekkel látják el. A könyvtárosok, ez évben Petrahai János és Bányai István, 51 thékában rendezik a könyveket, s ez a szó most is polcot vagy fiókot jelent. Ez alkalommal a tulajdonos főiskola nevét is beírják a könyvbe, így: "Liber ill. scholae sárospatakiensis 1738", azaz "a neves sárospataki iskola könyve 1738." - A következő leltár és rendezés 1760-ban történik, amit Csebi Pogány László és Katona József hajtanak végre. A thékák száma ez alkalommal 71, s a könyvek száma 1795. E katalógusok a könyveket a polcokon elhelyezett sorrendjükben vették számba. 1766 körül egy betűrendes jegyzéket is készítettek, mely nyilvánvaló módon egy bizonyos könyv megtalálásához kívánt segítséget nyújtani. Ezt a "Neves sárospataki kollégium könyveinek betűrendes katalógusát" Katona József és Molnár Görgei István készítették. Ebben a katalógusban már 2569 könyv van. E korszak utolsó leltározása 1780-ban történik: "A sárospataki neves kollégium könyvtárának (bibliotheca publica) betűrendbe szedett katalógusa, 1780. év novemberében." E katalógus első tétele betűhíven ez: "Abeli Michaelis Carmina. Francof. 1594. in 8. p. 120." E katalógus már a szerző nevén és a könyv címén túlmenően, tartalmazza a könyv megjelenési helyét és évét is, valamint a könyv formátumát, jelen esetben az 8. rétű. A "p. 120." pluteus 120-at jelent, azaz a 120. polcot, azt tudniillik, hogy a könyv a 120. polcon található. Jelenthetné persze a "p." a "pagus" oldal nevet is, de ezt mégsem

jelenti, mert a könyv ma is megvan, s az jóval több szá-
mozatlan levélből áll (l. a HH. 480/a. sz. könyvünket).

Mondtuk, hogy a könyvtárnak 1670-ben közel 5000
könyve van, amikor az iskola és könyvtár újra kezdi éle-
tét a XVIII. század elején, az 1703-tól számított mintegy 80
év alatt alig valamivel több mint 2500 könyvet tud az isko-
la könyvtára újra összegyűjteni. Pedig a kis számok mögött
nagy erőfeszítések és nagy gondosság húzódik meg. Él a
gondolat: könyvek nélkül nem lehet iskola, könyvben gaz-
dag könyvtár nélkül nem lehet neves, vagy ahogy a XVI-
XIX. századokban magát az iskola hívja "illustre collegium".

4. Küzdelem a magyar nyelvű oktatásért - A nagy

könyvtárosok kora

(1783-1848)

A könyvtár története e korszakának kezdeti éve nem
valami jelentős köztörténeti eseményre mutat, sőt az iskola
életében sem valamiféle döntő változásra vagy eseményre
céloz, mely évvel valami egészen új kezdődne. Ezt az év-
számot (1783) a könyvtár történetében azért látjuk mégis
jelentősnek, mert ebben az évben bízta meg az iskola ve-
zetősége az új tanárt, Szombathi Jánost a főkönyvtárosi te-
endők ellátásával, ő lett az "inspector bibliothecae". A
könyvtár életét és működését az igazgató tanár eddig is
szemmel tartotta ugyan, és abban jelentősebb változás tud-
ta és hozzájárulása nélkül nem történhetett, de annak min-
dennapi, hétköznapi életébe alig szólott bele. Szombathi Já-
nos az első tanár-könyvtáros a könyvtár életében. Sőt a-
zonnal azt is hozzátehetjük, hogy egyik legjelentősebb fő-

könyvtárosa a könyvtárnak, akinek hosszú, négy évtizedes munkássága döntő módon meghatározta az egész könyvtár életét, s annak szinte új irányt szabott.

A XVIII. század harmadik-negyedik negyedében nagyon megváltoznak az ország történetét befolyásoló, sőt az azt meghatározó erők. Az elnyomás szorítása enged, II. József 1781. október 25-én kibocsátott "Tűrelmi rendelete" a kollégium életét is nagyon megkönnyítette. A nemzeti törekvéseket íróink, politikusaink kezdik megfogalmazni, s a reformgondolatok mögé nemcsak az ifjúság, de a legkülönbözőbb társadalmi rétegek is felzárkóznak. A felvilágosodás és a nemzeti függetlenség terjedését, erjesztő munkáját immáron semmiféle rendőri vagy politikai apparátussal sem lehet megakadályozni. Magyarul beszélni hivatalokban, iskolákban olyan kívánság volt, melynek megvalósításáért az egész nemzet lelkesedett, beszélt és küzdött.

A felvilágosodás és a reformkor szellemi áramlata elérte az iskolát is, vagy éppen onnan áramlott az kifelé! Az 1796-os iskolai törvények gyakorlati és reformszelleme jól érzékelteti a kölcsönös hatások termékenyítő erejét. Az 1780-as években - az ország minden tanintézetét megelőzve - elsőnek tanítanak a pataki kollégiumban magyarul. Az országos törvény csak 1844-ben mondja ki, amit Patak már 1796-ban életbeléptetett. (16) Magyarul tanítanak nemcsak az iskola alsó tagozatain, hanem az akadémián is öt tárgyat, kivéve a történetet, teológiát és filozófiát, melyet továbbra is latinul adnak elő. Ez években meglepően nagy a diákok száma. A pataki kollégium diákköztársaságának több mint másfélezer tagja, növendéke van az 1780-as években.

Ilyen körülmények között és szellemi légkörben kezdi meg munkáját Szombathi. János, aki 1749-ben Rimaszombaton

született, ahol elemi iskoláit is végezte, 1765-től Patakon tanul, s lesz itt tógátus diák. Kilenc évi tanulás után külföldre megy. Zürichben és Utrechtben, az ottani egyetemeken folytatja tanulmányait. Ez utóbbi egyetemen írja disszertációját is 1778-ban. (17) Hazatérése után házitanítoskodik néhány évig Máriássy László és Losonczy Károly családjainál. Amikor azonban Szentesi János meghal, a kollégium vezetősége őt hívja meg a megüresedett tanári állásra, s lesz "a természeti törvényeknek, a történetnek és deák ékesszólásnak rendes professzora". Székfoglaló beszédét "a világi történelem jelentőségéről vagy fontosságáról a vallásban" tartja. Amint maga mondja, legszívesebben a történetet tanította. Tanítványaira nagy hatással volt, Kazinczy, aki igen megszerette, így emlékezik meg róla: "a hazai történelem terén nem ismerek tudósabb embert, mint professzor Szombathi". (18) Felvilágosodott gondolkodású tudós ember volt, híve a haladásnak. Kazinczy nyelvújítási törekvését pártolja, s híve a magyar nyelvű oktatásnak. Vérbeli tudós, aki gazdag és meglepően sokoldalú irodalmi munkásságot fejt ki. Megírja a kollégium történetét, a tanárok életrajzát, sőt a könyvtár történetét is. Ír tankönyvet, tanulmányt készít Anonymusról, a magyar koronáról, s megbővítve kiadja Comenius Orbis Pictusát. - Szombathi a maga korában jelentős író volt, a legmaradandóbbat azonban mint gyakorló könyvtáros alkotta. A könyvtárban negyven év alatt felbecsülhetetlen értékű munkát végez. Mint könyvtáros egyik legfontosabb feladatának tekinti az állomány gyarapítását. Nagy beszerzéseket eszközöl. Legjelentősebb munkája az, amellyel a régi magyar könyvanyagot igyekszik begyűjteni, összeszedni és megmenteni. Ő az első a pataki könyvtár életében, aki felismeri e könyvek jelentőségét, és tudatosan és terv-

szerűen kutatja, gyűjti és megszerzi. Az előző fejezetekben említett összeírásokban és katalógusokban elvéve ha találunk magyar szerzőktől írt könyvet. Szombathi elmegy értük a legeldugottabb falusi lelkészlakás padlására, vagy diákjait szerte küldi, s azzal bízza meg őket, hogy szedjék össze a régi könyveket. Kazinczy is megemlékezik és méltatja Szombathi e törekvését és fáradozását, amikor így ír: Soha még nem volt Patakon Professzor, kinek a Bibliotheca annyit köszönhetett volna, mint neki, s ő vala az, aki az innepekre kijáró Diákoknak meghagyta, hogy a falusi Prédikátoroknak könyves almáriomaikat s gerendáikat vizsgálják meg, s azoktól a legrégebb Magyar könyveket akármik légyenek, a kalendáriomok, Imádságos és Énekes könyvek is, pénzen vagy ajándékban, megvásárolják; s az a nagy kincs, amit e részben Patak bír, az ő teremtménye." (19)

Érzékletesen szemléltetik Szombathi könyvtárgyarapító munkáját azok az időről-időre készülő katalógusok, összeírások, amelyek e korszakból fennmaradtak.

Az 1785-ben készült katalógus 3500 könyvet ír össze. A könyveket nagyságuk szerint elrendezve tíz (A-K betűkkel jelölt) szekrényben tartják. Egy-egy szekrénynek 20-28 polca van, s ezeken a könyveket alulról fölfelé, balról jobbra számozták így: L(itera) A. pl(uteus) 13. num(erus) 105. könyv.

Az 1790. évben újra készítenek egy katalógust - minden valószínűség szerint Szombathi utasítására -, s összeírnak 4069 könyvet. A könyvek elrendezése nem változik. A magyar könyvek számára egy új szekrényt (L-szekrény) állítanak fel.

Az iskola előljárósága 1795-ben azzal bízza meg Szombathit, hogy vegye meg a nagyon értékes Beleznai-könyvtárt.

Így újra 2308 könyvvel gyarapodott az iskolai könyvtár. - 1797-ben a XVIII. században utoljára rendezik a könyvtárt, a kötetek száma 9713.

Szombathi érdeme az is, hogy a könyvtár anyagának folyamatos gyarapítása érdekében alapítványokat igyekszik megnyerni. Fontosabb alapítványok: gróf Teleki Sámuel 500 Ft-os adománya. 1809. november 26-án Szathmári Paksi Erzsébet 100 Ft-ot ad e célra, Csobai Nagy András 2000 Ft-ot, gróf Teleki László 1000 Ft-ot, Szathmári Paksi Mihály 1829-ben 100 arannyal gyarapítja a könyvtár alapítványát, 1835-ben Fáy András tesz le e célra 400 Ft-ot, Constantin Gábor pedig 1817-ben kelt végrendeletében 300 Ft-ot hagyományoz a könyvtárnak, s növeli annak alapítványát. - Az iskola vezetősége másképpen is igyekszik a könyvtár anyagi szükségéről gondoskodni. Az iskolai élet sok alkalmát, eseményét használja fel arra, hogy bizonyos, kisebb-nagyobb összegekkel gyarapítsák a könyvtár rendelkezésére álló fundust, s e tekintetben igen találékonynak bizonyulnak. Ilyenek voltak: 1. Minden lelkésszé szentelt fiatal 5 Ft-ot, vagy ennek megfelelő értékű könyvet tartozott a könyvtárnak adni. 2. Az 1784. évben a beiratkozási díjat 1 Ft-ban állapítják meg, ennek fele is a könyvtáré. 3. Amikor a diák a kollégium felső, akadémiai tagozatába lép, a "subscriptio" alkalmával 3 Ft-ot tartozott fizetni a könyvtár számára. 4. 1836-ig a könyvtár ajtaja előtt persely áll a látogatók adományai számára. 5. "Tanítói díjnak" mondták azon vidéki gyülekezeti iskolákból visszatért diákok 2-2 forintját, amit azok akkor tartoztak fizetni, amikor visszatérve újra az iskola polgárai lettek, s folytatták tanulmányaikat. 6. Az iskolai törvények megszegői büntetést fizettek. Ugyanis megbüntették azokat, akik magyarul beszél-

tek, akik az áhitatokat elmulasztották, akik kártyáztak, pipáz-
tak vagy tarka nyakkendő-t viseltek, sőt azokat is, akik a
könyvtárból kikölcsönzött könyveket nem vitték vissza ide-
jében. E pénzek is a könyvtaré voltak. 7. Fizettek a jog-
hallgatók is kisebb-nagyobb összegeket, s külön támogatta
a könyvtárat a Páncélvármegye (a joghallgatók törvénygya-
korló társasága). Bevételek jelentett az is, ha az iskola é-
nekkara temetéseknél szolgált, a kapott adomány fele a
könyvtárt illette. Az e címeken összegyűlt kisebb-nagyobb
összegek egy-egy évben igen jelentős összeget tettek ki.
Előfordult nem egyszer, hogy az iskola vezetősége a könyv-
tár céljait szolgáló pénzalapítványokból kért és vett köl-
csönt.

Folytatódik e korszakban is a nagy és értékes könyv-
tárak megvásárlása. Megveszi az iskola Beregszászi Nagy
Pál volt tanára (1798-1803) könyvtárát 1119 Ft-ért, a könyvek
száma meghaladja a félezer kötetet. Megveszik 1806. októ-
ber 5-én Kazinczy Ferenc könyvtárát. A nehéz anyagi hely-
zetbe került író felajánlja megvételre könyvtárát a debreceni
és a sárospataki kollégiumnak. Diákéveire emlékezve az u-
tóbbinak adott elsőbbséget. Vay József 1806-ban írt levelé-
ben ajánlja megvásárlásra e könyvtárt képgyűjteményével e-
gyütt. "Ez a gyűjtemény olly kincs, melyet idegen kézre e-
reszteni helyre hozhatatlan kár, sőt minthogy oly kezekbe
juthat, a hol némely darabjai örökösen el lesznek zárva,
Haza ellen elkövetett véték lenne." (20) A megmaradt "A
Kazinczy Ferenc magyar ritkaságokkal teljes könyvtára"
c. jegyzék 1511 nyomtatványt, 19 kéziratot és 1081 db metsze-
tet sorol fel. (21) Ugyanez úton a könyvtaré lesz Porkoláb
István könyvtára 1807-ben, e könyvtárral 892 könyv kerül
újra a könyvtárba, de megveszik 1820-ban Szilágyi János

alacscai lelkész könyveit, Emódi István pataki tanár könyvtárát 1825-ben, Nyiri István ugyancsak volt pataki tanár könyveit 201 kötetben.

Ez időben születik egy olyan határozat is, mely szabályozni igyekszik a könyvtár gyűjtőkörének megfelelően a vásárlásokat, s egy bizottságot szervez, melynek kötelessége megvizsgálni, hogy "mely szakok szűkülöködnék legnagyobb segedelem nélkül". (22)

A vásárlásokkal párhuzamosan folytatódik az adományozás is: Szabó József pándi pap 38 könyvet ad 1814-ben, Kiss Sándor pataki gimnáziumi tanár (1811-1815) könyvtára is a kollégiumra száll halálával, Bak István tanár (1818) könyvei is az iskola könyvtáráé lesznek, majd Batta Pál táblalábíró ad 1836-ban 102 kötet könyvet.

Szombathi főkönyvtárossága alatt is többször összeírják "series"-ekbe és "catalogus"-okba a könyvtár állományát. Ezek a jegyzékek különválasztják már a hazai és az idegen szerzők műveit. Az idegen szerzők művei számára háromféle címtár készül: egy betűrendes, egy a raktározás helye szerinti, és egy szakok szerinti jegyzék. A magyar könyvek számára készített jegyzék címe 1803-ban "Magyar Bibliotheca Laistroma", s ebben a könyveket a következőképpen csoportosítja: I. Magyar könyvek. II. Latin, német és francia stb. könyvek, melyek a magyar könyvekkel kapcsolatban vannak. III. Kéziratok. IV. Vitairatok (disputatíók), disszertációk és más, hosszabb-rövidebb Magyarországot érintő írások. V. Halotti prédikációk, oratiók és búcsúztatók. (23)

Szombathi főkönyvtároskodása alatt történik az iskola életének egyik legmaradandóbb eseménye: a kollégium "új épületének" s benne a nagy könyvtárteremnek a megépíté-

sét kezdik el. Az épület alapkövét 1806. szeptember 23-án teszik le ünnepélyesen a tanárok és diákok jelenlétében. Az épület 1834-ben lesz készen, s benne a könyvtár nagyterme, s hordják át ide még ez évben a könyveket. (24) A könyvtártermet Pollack Mihály tervezi, e teremről írja Román János idézett könyvében: "Az Új Épület tervei készítésekor Szombathi János volt a kollégiumi könyvtáros, s bizonyára elsősorban az ő érdeme, hogy az épületben a könyvtárnak oly hatalmas, reprezentatív helyet biztosítottak. A nagyterem elfoglalja a jobbszárny udvari ágának egész első és második emeletét. A téglalap alaprajzú, de nyugati végén lekerekített termet az első és második emelet közötti mennyezet magasságában karzat szegélyezi. A karzatot alulról fehér, vájatos dór oszlopsor tartja, felül pedig fa pillérek között, fa könyöklőpárkánnyal ellátott kovácsolt vasrács veszi körül. A vasrács kivételével az egész szerkezet fa... 1828-ban készült padlózata csillagmintás berakásos, négyzettáblás lapokból van összeállítva. A sík mennyezet közepén kupolás építmény távlati képét ábrázoló festmény, körülvéve négy kisebb hasonló kupola ábrázolással. A kupola ábrázolás két oldalán klasszikus viseletű nőalakok láthatók, a tudomány, illetve művészetek múzsái..." (25)

A szép és hatalmas - máig meglevő és sokak által látogatott - könyvtárterem, mely a maga idejében országunkban páratlan volt, azt bizonyítja, hogy az iskola a könyvet megbecsülte és értékelte, méltónak tartották arra, hogy az szép helyen is lakozzék. Mind e gondolat nem idegen Szombathitól, életének minden fáradozása ezt igazolja.

E korszak másik főkönyvtárosa Somossy János, aki Szombathit követve az 1823-1855 közötti években volt a könyvtár irányítója és vezetője. Sárospatakon tanul ő is, s

különösen az idegen nyelvekben volt jártas. Németül, franciául jól beszél, ezek mellett jól ismerte a latin, görög és héber nyelveket is. 1805-ben megválasztják gimnáziumi tanárnak, majd 1813-ban külföldi tanulmányútra küldik, s a göttingeni egyetemen folytatja tanulmányait. De bejárja Drezdát, Jénát, Weimart, Erfurtot és megfordul Ulmban és Frankfurt am Mainban is. 1818-ban a dogmatika tanárává választják az akadémián. A racionalista filozófiai gondolatok híve. Szeremlei szerint a Kant tanításán nyugvó teológia elkésett epigonja. (26) Kazinczy egyik legjobb barátja. A Magyar Tudományos Akadémia héber nyelvészeti munkásságát honorálja, amidőn tagjai sorába választja 1834-ben (könyvének címe: Sido grammatika... Buda. 1832.).

Somossy János folytatja Szombathi elkezdett könyvtárrendezési munkáját. Befejezi az új könyvtári nagyterem berendezését, s folytatja a különböző katalógusok, betűrendes és szakkatalógus kiegészítését. Somossy főkönyvtárosi meggyőződését szemlélteti az a jelentés, amit 1834-ben készített. Szerinte "a könyvtárnak, hogy jó rendben tartassék s célirányosan használtassék, kell lenni négy féle lajstromnak: 1. Olyan lajstromnak, melyben esztendőről esztendőre feljegyeztetnek az ajándékozott könyvek... 2. Egy ABC-rend szerint készült lajstrom, mely egy bizonyos könyv megtalálását segíti. 3. Polczos lajstrom, mely szerint a leltározást (és az ellenőrzést) végezhetik. S van 4.-szer egy Relis Series, melyben az ugyan azon tárgyról tanító könyvek együtt találhatók." A könyvtár használatáról elmondja Somossy, hogy a könyvtárból a kollégium felsőbb tudományokat hallgató diákjai kölcsönözhetnek. De szükséges, hogy minden könyv a könyvtár pecsétjével elláttassék. Valamint a kölcsönzés tényét a kölcsönzött könyv pontos adataival e-

gyütt fel kell jegyezni. Külföldre nem szabad kölcsönözni és küldeni könyveket, sőt értékes, régi könyveket (incunabulumokat, kéziratokat) még helybeli tanulónak sem kölcsönözhetnek. A kikölcsönzött könyvet egy hónapon belül vissza kell származtatni. Szó szerint idézzük ez utasítás 6. pontját: "Elhatalmazván oskolánkban az időt vesztegető, de egyszersmind az erkölcsöknek is veszedelmes Románok olvasása, figyelemmel tartsa az Oskolai Szék, milyen könyveket olvassanak a tanuló ifjak. Ez úgy eshetnék meg leginkább, ha a könyvtárőrök a ki vittetett könyvek lajstromát bemutatnák hónapoként az Oskolai széknek." (27)

Ez évben egy nagyobb könyvtárral gyarapszik a könyvtár állománya. Kovács Mihály hagyományozza végrendeletileg közel 750 kötetes könyvtárát a kollégiumra.

"Ha Szombathi szenvedélyesen kutató és szerző az hungaricakat, Somosi a theologiai műveltség és könyvek iránt volt 'előszeretettel' - írja Erdélyi János róla szóló életrajzában és írásában. (28)

A főkönyvtárost ez időszakban is "alkönyvtárnokok és segédkönyvtárnokok" segítik munkájában, akik egy-két évet dolgoznak a könyvtárban. Nevüket helyszűke miatt nem soroljuk fel, különben is Szinyei Gerzson idézett munkájában (29-32. o.) megemlékezik róluk.

5. Az abszolutizmus kora - A könyvtár

nagykönyvtárrá lesz

(1849-1867)

Az 1848-as szabadságharc megrázza a kollégium ifjúságát és azt magával ragadja. Néhány éven át a tanítás

és tanulás munkája is lelassul. A könyvtár nem sínylette meg ez éveket. A könyvtári munka folyamatosságát most is a tanár-főkönyvtáros személye biztosítja, aki a negyvenes évek elején elkezdett munkát folytatja. - Szombathi János és Somossy János az 1783-1848 közötti évek két nagy tanár főkönyvtárosának a képe, festménye a könyvtár nagyterméhez vezető folyosó falán függnék, s emlékeztetnek szép munkájukra. Mindkét festmény háttérében könyvek (könyvtár) láthatók. Szép környezet, életükben is mindkettőjüket könyvek vették körül, azok rendezése, gyarapítása, gondozása volt mindennapi feladatuk.

E korszak első tanárfőkönyvtárosa Soltész Ferenc, aki Somossy Jánostól veszi át a könyvtár vezetését, és az 1855-1863. években (haláláig) viseli e tisztséget.

Az 1850-es évek sok gondot okoznak a kollégiumnak, különösen az "Entwurf"-ként emlegetett iskolai tervezet állfaja nehéz helyzet elé az iskola vezetőit, hiszen ennek a tervezetnek elfogadásához és végrehajtásához kötötte az osztrák illetékes szerv a gimnázium nyilvánossági jogának megadását. A bécsi kormány németesítő törekvése és szándéka is mind világosabban kezdett megmutatkozni. A tanárok közül többen elhagyják az iskolát. A kollégiumban maradtak az "osztrák zsarnokság ellensúlyozására, a magyar nyelvű oktatás megmentésére, s az ifjúság magyar szellemének megvédésére megalakítja a "Népiskolai Könyvtár" című vállalatot. Tagjai Hegedüs László sárospataki lelkész, Erdélyi János, Pálkövy Antal, Somossy János, Soltész János és Soltész Ferenc főiskolai tanárok" - írja Szilágyi Benó Soltész Ferenc emlékezete c. tanulmányában. (29)

Soltész Ferenc főkönyvtárosi munkája mellett irodalmi munkásságot is fejt ki, legfontosabb műve a Zsarnay Lajos-

sal elkészített görög-magyar szótár, melynek első kiadása 1857-ben jelent meg Sárospatakon. Életrajzírója különösen kiemeli a könyvtár érdekében tett azon fáradozását, mely szerint "Nagy érdeme van Soltész Ferencnek a könyvtárból minden ellenőrzés nélkül kihordott, s már veszendőnek hitt könyvek felkutatásában és visszaszerzésében."

Soltész halála után a főkönyvtárosi tisztet Erdélyi János főiskolai tanár nyeri el, aki 49 éves volt, amikor elkezdi könyvtárosi munkáját, melyhez hozzákötik az irodalomtörténeti tanszék tanári munkáját is. Erdélyi János pataki munkája mögött már nagy és sok éves tapasztalat áll. Volt Pesten lapszerkesztő (1842-ben Garayval szerkeszti a Regélőt és a Pesti Divatlapot), 1842-től tagja a Kisfaludy Társaságnak, majd titkára (1843-1860), gyűjti a népdalokat és mondákat, szerkeszti 1847-ben a Szépirodalmi Szemlét, s 1848-49-es években igazgatója a Nemzeti Színháznak, majd 1849-ben szerkeszti a Republica c. lapot. S mégis, amikor a pataki kollégium vezetőségétől a hívást megkapja, elhagyja a fővárost. Minden valószínűség szerint segítette döntését, az akkori politikai élet bizonytalansága, az özvegyen maradt férfi árvasága s az, hogy "a pataki iskolát, melynek falai között nevelkedett úgy ismerte, mint szűkebb hazájának, a Tiszától északkeletre eső országrésznek nemcsak egyetlen protestáns főiskoláját, hanem szellemi központját is." (30) - A könyvtár könyvanyagát ugyan átszállították már évekkel ezelőtt új helyére, a megépült nagyterembe és az emeleten, az udvar felé néző oldalon két szobába, de a szakszerű elrendezés és feldolgozás váratott magára. Az egyházkerületi közgyűlés 1855 szeptemberében Erdélyi Jánost bízza meg több tanártársával együtt a könyvtárrendezés szakszerű tervének elkészítésével, s e megbízatást meg-

ismétli 1857 januárjában az iskolaszék is. Erdélyi 1863. szeptember 14-én mutatja be tervezetét: "Hivatalos tudósítás a Sárospataki Református Főiskola Könyvtára felől 28 §-ban" címmel, (31) - mely nem elhamarkodott munka. A tervezet huszonnyolc pontja vagy paragrafusa átfogja a könyvtár minden kérdését, problémáját, kezdve az átadás-átvétel aktusától (1-2. §) a könyvtár jövedelmeiről és kiadásairól szóló pontokig (26-28. §).

E nagyon fontos és a könyvtár mai rendjét is bizonyos mértékben meghatározó tervezet tartalma ez: Miután Erdélyi nyugtázza a megbízatást, elmondja, hogy az átadás és átvétel darabról darabra megtörtént, s megállapították és összeírták a hiányzó köteteket, melyeknek száma igen jelentős. Az is kiderült az átadás-átvétel során, hogy a könyvek között több nem volt lebélyegezve, ezek megpecsételése az átvétellel párhuzamosan folyt, s még azon túlmenően tulajdonbélyegzővel látták el a Teleki-, Szabó-, Kovács- s a Molnár Antal-féle könyvtárak mintegy öt-hatezer kötetét is (1-4. §). - A következő (5. §) nagyon fontos részben elmondja, hogy az új rendezési elvül a szakszerinti elrendezést választották, s a könyveket 16 (tizenhat) szakra bontva és csoportosítva rendezték el. A szakok a következők: 1. Encyclopédiák, folyóiratok. 2. Nyelvészeti tudomány (philologicumok), azaz szótárak, nyelvtanok, valamint az ezzel kapcsolatos elméleti szakkönyvek. 3. A teológia ágazatai (dogmatika, exegetikai, történeti theologia), valamint az idetartozó segédtudományok. 4. Bölcsészeti és nevelési munkák és folyóiratok. 5. Történelem. 6. Mathézis, építészet, haditudomány. 7. Természeti tudományok (asztronómia, geológia, természettudomány). 8. Orvosi tudományok. 9. Gazdaság és ipar (mútan, kertészet stb.). 10. Politika

(közgazdaságtan, pénz- és kereskedelmi tudományok). 11. Jogtudományok. 12. Nép- és földisme, államrajz (geográfia, ethnográfia, statisztika, utazások). 13. Irodalom (szépirodalom és művészet). 14. Hírlapok. 15. Kézirattár. 16. Gyűjtéletes munkák, vegyesek. A következő 6. §-ban Erdélyi beszámol arról, hogy a könyvtár meglevő anyagát a fenti szakok szerint a nagyterem és a már említett két emeleti szoba falmelletti polcaiban milyen rendben helyezik el. A Nagyterem földszinti polcaiban vannak a teológia (6 polc), filozófia (2 polc) és a történelem (4 polc) könyvei, míg a karzaton levő 13 szekrénybe tették az encyclopédiákat, a föld- és népisme, államrajz, természeti és matematikai tudományok könyveit, továbbá az orvosi és gazdasági, valamint jogi és politikai tudományok könyveit és a folyóiratokat. A karzatról nyíló első szobában, az un. volt széniori szobában raktározták el a szépirodalmi műveket, szótárakat s nyelvtani könyveket. - Amiről eddig beszél Erdélyi, azt elvégezték. A következő pontokban azokat a szakmai feladatokat foglalja össze, amelyeket a következő hónapokban kell a könyvtárosnak elvégeznie. Így a 7. §-ban ismerteti azt a feladatot, mely szerint szükséges egy "helyi címtár" (Standorts-Catalog) készítése, ez egy olyan napló, mely szekrények szerint írja össze a könyveket, abban a sorrendben, ahogy azok a polcokon állnak, és mely a könyvtár átnézésekor (revízió alkalmával) és átadás-átvételkor biztos vezetőül szolgál. E naplóban a könyv címét s egyéb adatokat röviden írjuk le. Készíteni kell ez után egy úgynevezett alapcímtárt betűrendben (Grund-Catalog). Minden egyes könyv címét vagy a könyv cí-
címének vezérszavait külön lapon, a lehető legbővebben kell leírni. Tartalmaznia kell a címléfrásnak a szerző, kiadó ne-

vét, a nyomtatás helyét, idejét, a könyv nyomdai alakját, nagyságát (negyed vagy nyolcad, ivrét-folio), s végül a könyv raktári jelzetét, azaz melyik szekrény hanyadik polcán s azon belül hanyadik számon áll a kérdéses könyv. Ez a címleírás "kártyapapiros"-ra írandó, s azt betűrendben külön fiókokban kell tartani. A 9. § szerint a fenti katalógusokat ki kell egészíteni egy ún. "egyetemes címtár"-ral (General-Catalog), ez betűrendben az írók neveit tartalmazza, vagy "ha ezek nem valának, más ismertető szó alapján...} mely arra szolgál, hogy segítse az egyetemes áttekin-tést." - A 10. § -ban Erdélyi arról beszél, hogy a fenti címtárakat és katalógusokat egy ún. szakosztályi címtár zárja be.} Ez az egyes szakok (történelem, heraldika, numizmatika, theologiai dogmatika, exegézis stb.) meglevő könyveit foglalja össze, mely a könyvtár használatát van hivatva megkönnyíteni. Különösen fontosnak tartja itt azon jegyzékeket, melyek az ősnymtatványokat, s különösen a magyar irodalom régi termékeit tartalmazza. - A 11-13. § -ban a könyvek épentartásáról, használásáról és biztosításáról szól. Az épentartás jelent elsősorban építészeti, biztonsági szabályokat. Kívánatos a könyvtár tűz és víz elleni biztosítása. Az ablakok fából készült zsaluit vastáblákkal kell felváltani. A könyv épentartását másfelől a jó kötés garantálja. "A kötésre nézve pedig szabály, hogy az nem lehet más, mint bőr vagy angol vászon." - Nagyon lényeges része Erdélyi "Hivatalos Tudósításának" a könyvek használatával kapcsolatos elgondolása és véleménye (14-16. § -ok).} Egy vagy két olvasó szoba felállítása szükséges, ahol az olvasók és kutatók dolgozhatnak.} A könyvek kikölcsönzését - úgy véli - meg kell szigorítani.} Előfordult a múltban, hogy a kikölcsön-zött könyv "évekig hevert" némelyeknél. Sőt az is kívánatos,

hogy megkülönböztessék a "kivihető" és a "ki nem vihető" könyveket. A 17-24. § -ban a könyvtár kezelésének szabályozását, a belső könyvtári munkát ismerteti, valamint a könyvtári dolgozókkal kapcsolatos elgondolásait. A tanár főkönyvtáros mellé alkönyvtárnok választását javasolja, "aki az olvasó-szobai és otthoni kölcsönzést intézi, a kutatókat segíti és a látogatókat vezeti", a tanár könyvtáros és az alkönyvtáros munkáját még további két írnok segítse, akik az akadémiai hallgatók közül választandók. - S végül szól Erdélyi tervezetében a könyvtár jövedelmi forrásairól, s a könyvtári alkalmazottak díjazásáról (26-28. §).

Erdélyi elméletileg alkotott nagyot, jelentőset s korszerűt, de gyakorlatilag alig tudott abból valamit is megvalósítani. A megvalósítás bizonyos korrekcióval az utódokra várt.

E korszakban is gyarapodott a könyvtár egy jelentős adománnyal, gróf Teleki József hagyta könyvtárának ama részét a kollégiumra, amit az Akadémia nem tartott meg. A 4000 kötetet kitevő könyvtárt 1857-ben szállítják Patakra, de csak az 1860-as években kerül sor a feldolgozására.

Az 1860-as évek elején a könyvtár állománya megközelíti a 35.000 kötetet.

6. A gyarapító könyvtárosok kora

(1868-1944)

A könyvtár eddigi történetének ismertetését a kollégium történetének nagy korszakaihoz igazítva igyekeztünk összefoglalni. Az Erdélyi János utáni időt, azaz 1868. januártól 1944-ig terjedő korszakot tulajdonképpen három nagy

könyvtáros munkája határozza meg. E három könyvtáros: Szinyei Gerzson (1868-1902), Harsányi István (1905-1928) s Gulyás József (1928-1944). Tulajdonképpen e korszakban sem három, hanem négy könyvtárosa van az iskolának, de a negyedik, Horváth Cyrill csak három évet tölt ebben az elfoglaltságban, s munkája az előbb említettekéhez viszonyítva kevésbé jelentős.

Úgy véljük helyesnek, ha a könyvtár történetének e közel nyolcvan esztendőre kitévő eseményeit a tanár főkönyvtárosok munkájának ismertetése szerint foglaljuk össze.

Szinyei Gerzson könyvtári munkája (1868-1902)

A kollégium 1856-tól kezdődően évenként Tudósítást ad ki (később Jelentést, majd Értesítőt). Az 1867/68. évi Tudósítás tudatja Erdélyi János halálát (10. o.), s megállapítja, "kívánatos lenne, hogy az egyes darabok a könyvtárban szakok szerint beosztva és lajstromozva legyenek, s minden egyes darab a legnagyobb biztonsággal feltalálható legyen. Könyvtárunkban e részben még sok tenni való van." A következő 1868/69. évi közigazgatói jelentés adja hírül az egyházkerület ama határozatát, mely szerint 1868. július hó-tól kezdődően Szinyei Gerzson akadémiai tanárt bízta meg a könyvtár, "legdrágább kincsünk" kezelésével.

Amikor Szinyei a könyvtárt átvette, az rendezetlen állapotban van. Amint láttuk ugyanis, Erdélyi János a Szombathi-féle rendezést nem tartván korszerűnek, maga dolgozott ki egy új rendezési javaslatot, amely miután elfogadtatott (1864-ben), hozzáfogott a rendezéshez. A meglevő könyveket 16 szakosztály szerint újra csoportosítja, s ezután kezdtek hozzá a megfelelő "címtárak" készítéséhez. Erdélyi életében e feldolgozó munkával nem sokra mentek. Így történt

azlán, hogy amikor Szinyei 1868-ban a könyvtárt átvette leltár nélkül, az - mint mondtuk - rendezetlen, sőt használhatatlan állapotban volt. Maga írja az 1871/72. évi jelentésben: "Örülénk, ha már jelenthetnők vagy egyszer, hogy a könyvtár teljesen rendezve van, de hát egy ember, kivált ha még tanár is, könyvraktári felügyelő is egyszerismind, nem egyszer végezheti azt el, ami több embernek több évi folyamatos munkája lehetne. Könyveink elhelyezvén úgy a szekrényben, hogy nagy nagy mellett, kicsi kicsi mellett, szakilag foglal helyet és a szemnek elég van téve, a külső rend és csinosság kielégíthet, de a dologhoz értő igen sok hiányt fedezhet fel. A helyi címtár, mely az egésznek átnézéseül biztos vezetőül szolgál, nem biztos, a betűrendes alapcímtár hiányos, egyetemes címtár, szakosztályi címtár nincs" (6. o.). - Évek telnek el, míg az illetékesek rádöbbennek a helyzet súlyosságára. Az egyházkerület 1877-ben felkéri, sőt megbízza Szinyeit, hogy a legközelebbi nyári közgyűlésre tegye meg a könyvtár jelenlegi állásával s annak rendezésével kapcsolatos jelentését. Szinyei a kérdéses jelentést azon nyomban beterjeszti, amit a közgyűlés a Tanügyi bizottságnak ad át javaslattétel végett. Végül is az egyházkerületi közgyűlés 1878. június hóban tartott jegyzőkönyvének 4. pontja szerint megbízza Szinyeit a könyvtár-rendezés munkájával, s erre a célra 2000 Ft-ot is biztosít.

Szinyei dolgozó vagy munkás könyvtáros, s joggal mondhatjuk, hogy az egyik legnagyobb az iskola nem kevés könyvtárosai között. Nagy munkabírási ember, aki diákjai segítségével nagyon rövid idő alatt szép eredményt ér el. Már az 1878/79. iskolai évben jelenti, hogy "az év folyamán 6779 különböző mű 5835 kötetben ment át a rendezésen, oly eredmény ez, mellyel meg lehetünk elégedve, ha tekin-

telbe vesszük, hogy a munkavezető könyvtárnoknak egyedül akadémiai tanuló ifjak állnak rendelkezésre, azok is csak a tanítási óráktól fennmaradt időben." (Iskolai Jelentés. 37. o.). - Még jelentősebb eredményről ad hírt az 1879/80. iskolai Értesítőben: rendeztetett 22.660 kötetben 23.079 mű, s vettek címléírást. Ígéri, hogy a következő szünet alatt a könyvtár egész anyagát feldolgozzák (38. o.). A következő évi jelentésében (1880/81.) mégis azt kénytelen mondani, hogy a rendezés nincs befejezve: "Nem halad oly gyorsan mint tervezve volt. Nincs elég és kellő szakértelemmel rendelkező segédszemélyzetem. A főkönyvtárnok végez jelenleg minden munkát. Ő adja és szedi be a könyveket, ő a könyvtár írnoke és szolgálja. Ő szolgálja ki azon vidéki tudósokat, kik ide ... gyakran folyamodnak. Az ő kezén van a főiskolai levéltár is. Ily körülmények között az iskola tudományos élete is megköveteli, hogy mellé mentül elébb egy állandó kezelő hivatalnokot állítsunk. Nem lenne ez új hivatal. Könyvtárunk története mutatja, hogy a 16. századtól kezdve egészen 1866-ig folyvást 1-2 alkönyvtárnoka volt a főiskolának még akkor is, midőn a könyvtári létszám 4-5000 kötetet meg nem haladta".

Az iskola végül is 1885-ben újra megszervezi az alkönyvtárnoki állást. - Szépen tesz bizonyosságot Szinyei Gerzson munkásságáról Harsányi István róla írt megemlékezésében: "Két évig viselt alkönyvtárnoki tisztségem alatt alkalmam volt látni, tapasztalni, hogy milyen öröme volt, ha könyvtárunk egy-egy 1711 előtti régi magyar nyomtatvánnyal gyarapodott." (32)

Abban is korszerű volt Szinyei, hogy a könyvtárt nem tekintette múzeumnak, örült, ha azt igénybe vették, a kutatókat nagy tapasztalatával és tudásával segítette és támogatta.

A könyvtár nemcsak őrzőhelye a könyveknek, hanem az a hely is, ahol dolgozni, kutatni és tanulmányozni lehet és kell. A könyv arra való, hogy olvassák - vallotta.

Különben az évi szerzeményezett könyvanyagot az évenként megjelenő iskolai értesítők rendre időről-időre címszerint leközlük. Nagyobb könyvadományt az 1872/73. évi értesítő jegyez csak fel: Molnár István ny. tanár könyvei kerülnek be a könyvtárba, mintegy 500 kötet.

Szinyei komoly tudományos munkát is végez, Harsányi említett dolgozatában részletesen szól erről. Külön is megemlíti a könyvtár történetét ismertető, önállóan is megjelent dolgozatát, melyre írásunkban mi is többször hivatkoztunk már.

Szinyei könyvtári munkásságát segítik az alkönyvtárnokok, mely állást az iskola 1866-ban megszünteti, de Szinyei kérésére újra szervezi. A következők viselik e tisztséget: Zoványi Jenő (1887/88) - Csontos József (1888/90) - Rács Kálmán (1890/92) - Kiss Zsigmond (1892/94) - Kallassay Sándor (1894/95) - Rohoska József (1895/96) - Vass János (1896/97) - Harsányi István (1897/99) - Antalfi László (1899/1901) - Danyi József (1901/1902). - Az alkönyvtárnokok egyúttal a teológiai akadémián mint segédtanárok is munkálkodnak.

Szinyei 1902. szeptember 1-én nyugalomba vonul. Megvált munkahelyétől, de munkája: a megmaradt "címtárak", a megírt sok ezer katalógus lap máig tanúskodnak jó és szép munkája mellett.

Horváth Cyrill (1902-1905) könyvtári munkássága

Horváth Cyrill neves irodalomtörténészt a Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1902. október 12-14. napjain tartott

közgyűlése választja meg a főiskola irodalomtörténeti tan-
székével összekapcsolt főkönyvtárnoki állásra 31 igen-sza-
vazattal (28-an nemmel szavaztak). Ez év decemberében
tartja első előadását, s bizonyára ekkor veszi át a könyv-
tár vezetését is. (34) Az ő könyvtári munkája valóban csak
néhány, egészen pontosan alig három évet tesz ki, hiszen
az 1905. szeptember 26-27. napokon tartott egyházkerületi
közgyűlés már lemondását fogadja el. Egy tehetősebb és
előkelőbb környezetből jön vidékre, egy ténylegesen is
szegény iskolába, s annak könyvtárába, ahol minden fillért
mielőtt kiadnának, többször meghánynak-vetnek különböző
bizottságokban. Ő a rendcsinálást tartja legfontosabb teen-
dőjének, amint ezt fennmaradt naplótöredékében feljegyzi.
(35) Rendezi és selejтеzi a főkönyvtárnok szobája melletti
teremben összegyűlt könyv-, folyóirat- és kézirat-anyagot.
Kérésére kipadlózzák e szobát, s cserépkályhát rakatnak
belé. Rendbe téteti a másodemeleti belső szobát is, ahol
ideiglenesen az alkönyvtárossal dolgoznak. "Végre - írja
feljegyzésében - legalább külső rend van." A rendcsinálást
és a takarítást a nagyteremre is kiterjeszti, a terem karza-
tán elhelyezett képek egy részét, mivel azok ott "fzetlenül"
lógtak, leszedeti és a tanácsterembe viteti. A könyvtartó
szekrényekre krétával felírt jelző-betűket cédulákra nyomta-
tott betűkkel váltja fel. 1904. január 25-én megnyitják a "ta-
nári dolgozó helyiséget". - 1903. október 9-én a Központi
Statisztikai Hivatallal közölt adatot jegyzi fel, eszerint a
könyvtárnak van 39.345 könyve 38.693 kötetben. Az 1903.
évi gyarapodás pedig 277 mű, 324 kötetben. Talán még az
a feljegyzése érdemel említést, hogy a könyvtár számára
megrendelt könyvek felől az iskolán belül "könyvrendelő bi-
zottság" dönt.

A főkönyvtárost ez években a következő alkönyvtárnok segítik munkájában: Hubay Bertalan (1902/1903) - Tóth Kálmán (1903/1904) - Keresztessy Lajos (1904/1905).

Harsányi István főkönyvtárosi munkája (1905-1928)

Horváth Cyrill lemondása után a főiskola Harsányi Istvánt, aki 1903. május 5-től a gimnázium vallástanára, bízta meg mint helyettes főkönyvtárost a könyvtár vezetésével. A lehető legalkalmasabb személyt választja ki az iskola, amikor Harsányi Istvánt bízta meg a könyvtári munka irányításával. Szinyei után ismét egy "munkás" vagy éppen "nagyon dolgozó" könyvtárosa lett az iskolának, aki fáradhatatlanul dolgozott és tevékenykedett, rendezett és gyarapított halála napjáig nagy odaadással és hozzáértéssel. Úgy dolgozott, mint aki szereti, sőt mint aki élvezi munkáját. (36)

1909-ben tanfolyamon vesz részt, és sajátítja el a legfontosabb könyvtárosi teendőket. - Legnagyobb munkája az, amire sem Szinyei, sem Horváth nem vállalkozik, hogy rendezi a könyvtár évtizedek óta rendezetlenül álló kéziratanyagát. Maga mondja el a rendezés munkájának történetét és elveit. (37) Alapcímtárként (leltárkönyvként a nyomtatott könyvek számára készített, de a kéziratok katalógizálására is alkalmas egyik kötetet használja fel. A betűrendes kartonlapok 9 x 16 cm nagyságúak, az időrendes katalógus számára 29 x 23 cm nagyságú lapokat használ. Az ún. "címtárban" nemcsak a kötetek, gyűjtemények címe szerepel alak, lap, levélszám, továbbá fűzött vagy kötött állapot feltüntetésével, hanem ahol szükségét látja, az egyes kötetek tartalmát is részletesen ismertette. Így pl. a 864. sz. kézirat Kisari Tóth János levélgyűjteményét 1-166 alcím szerint részletezi.

Könyvtári munkájáról évről-évre jelentést tesz, s közli az adatokat az iskolai értesítőben is. A kéziratokról több ezer címléírást végez, ezeket külön fiókokban tárolja. A kéziratgyarapodását mutatják a következő feljegyzések: az 1910/11. iskolai évben katalogizál 402 kéziratot, 1913. július-augusztus hónapokban már az 1662. számú kötetet írja le, a szám 1919-ben már 1970, 1921-ben pedig 2013 db kézirat, 1926-ban 2130 kézirat-kötet leltározásáról ad számot.

Az egyházkerület 1915. június 10-én Miskolcon tartott közgyűlésén megválasztják az eddig helyettesként dolgozó Harsányi Istvánt főkönyvtárnokká, miután határozatával a főkönyvtárnoki állást elváltotta a betöltetlen akadémiai irodalomtörténeti tanszéktől, s újonnan megszervezte a főkönyvtárosi állást. Különben Harsányi 1918-tól a teológiai akadémia tanára.

Rendkívüli nagy energiával gyűjti a könyveket is. Amikor a könyvtárt átveszi, az állomány adatait így rögzíti: 1905. november 25-én megejtett vizsgálatkor van a könyvtárban: a nagyterem szekrényeiben: 39.108, az új szobában: 1083, ebből künn: 198, duplum: 2800, kézirat: 704, csonka példány: 110, összesen: 44.003. - Az 1918. év végén jelent 59.788 kötet nyomtatványt s 1969 kötet kéziratot, az 1922. évben 61.865 nyomtatványt és 2025 kéziratot. A halála előtti év végével 1927-ben kerek számban 70.000 kötet nyomtatvány és kézirat a könyvtár állománya. Ő dolgozza fel a következő nagyobb könyvadományokat: Szentpéteri Sámuel könyvtárát, mely 2762 kötetet tartalmaz, Buza János könyvtárát és adományát (539 kötet), Csiky Kálmán jogakadémiai tanár adományát (620 kötet), Vay Elemér adományát (294 kötet), Soltész Ferenc (270 kötet), Ragályi Balassa Ferenc (270 kötet), Szivós Mihály (173 kötet), Hodossy Béla

(281 kötet), Szinyei Gerzson (688 kötet), Ellend József (184 kötet), Zempléni Árpád (1350 kötet), Pósa Lajos, Tüdös István, Salac Tibor kisebb-nagyobb könyvtárait.

Egy egészen új, szinte páratlan könyvtári munkáról számol be az 1916/17. évi iskolai értesítőben (96-97. o.): Feldolgozta a magyar népköltési irodalom jelentős műveit kezdő sorok szerint, olyan cédulakatalógus ez, mely páratlan a maga nemében. Ő maga 20.000 cédula megírásáról ad számot.

A könyvek feldolgozásánál háromféle katalógust készít: alapcímtárt (leltárkönyvet), szerzők, illetőleg rendszők szerinti betűsoros cédulakatalógust, s végül időrendes cédulakatalógust. - A könyvtár az 1908. évtől 10.000 korona államsegélyt kap, miután a főiskola 1904-ben belépett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségébe. A könyvtárnak ez években az iskolától 2000 korona évi javadalma van.

Harsányi Istvánt munkájában a következő alkönyvtárnokok segítik: Mikola Gyula (1905/1906), Ruszkay István (1906/1908), Sáfrán Jenő (1908/1909), Szinyei Barna (1909/10), Sólyom Ferenc (1910/11), Rozgonyi Sándor (1911/12), Fekete István (1912/13), Kiss József (1913/14), Illyés István (1914/15), Molnár Ferenc (1915/16), Szabó Andor (1916/17) Kósa Szabó Pál (1917/18), Molnár Béla (1920/22), Szilva István (1922/23), Szabó Zoltán (1923/24), Nagy Sándor (1924/25), Ujszászy Kálmán (1925/26), Benke Kálmán (1926/27), Király Zoltán (1927/28).

Harsányi István jelentős irodalmi tudományos munkát is végez, harmincnégy kisebb-nagyobb dolgozata jelent meg önállóan nyomtatásban és száznál több cikke, értekezése folyóiratokban. Különösen irodalomtörténeti munkásságára fi-

gyeltek fel a szakemberek.

Gulyás József könyvtári munkássága (1928-1944)

A könyvtár vezetését Gulyás József gimnáziumi magyar-latin szakos tanár 1928. június 26-án veszi át. Első teendője volt a Harsányi István volt főkönyvtáros tulajdonát képező nagyszámú könyv és kézirat, levelezés elkülönítése a könyvtár tulajdonától. Folytatja a soron levő Zempléni Árpád hagyatékának a feldolgozását. Rendezte a duplum-anyagot, s hatezer újabb kötettel gyarapítja a már rendezett anyagot, így a könyvtárnak 10.548 db másodpéldánya van. Összeírja az RMK-köteteket s megállapítja, hogy 1199 olyan könyve van a könyvtárnak, mely 1711 előtt jelent meg. A diák-kivitelnapló tanúsága szerint a tanulóiifjúság ez években 2500 feletti számban kölcsönöz. A feldolgozó és gyarapító munka során megtelnek a római III., IV. számokkal jelzett szekrények, s ezekben 3238-4731, illetve 3868-5927 sz. tételeket katalogizálja. Az ő könyvtári munkája során telnek meg a római V. (1948 tétel), VI. (1835 tétel), VII. (1917 tétel), VIII. (2396 tétel), IX. (1611 tétel), valamint az YY. betűjelű szekrény (1069 tétel) és JJ. szekrény (1805 tétel) állványai. Folytatja a kéziratok anyagának feldolgozását és 1891 tételtől 3397 tételre növeli a kéziratállományát. A könyvtár gyarapodásának mértékét mutatják azok a beszámolók, melyek évről-évre az iskola értesítőjében megjelennek: az 1936/37. évi iskolai értesítő adata szerint a könyvtár állománya: 71.512 kötetben 98.127 mű, a kéziratok száma: 3217. - Az 1943/44. év végén pedig már 77.421 kötetben 104.156 műről tesznek jelentést, valamint 3397 darab kéziratról.

A könyvtárban több adományt dolgoznak fel, ilyenek:

Szentpóteri Sámuel, Szilágyi Benő, Warga Lajos, Szinyei Gerzson, Zsoldos Benő, Mitrovics Gyula kisebb-nagyobb könyvadományai, továbbá Kovács Sándor, Rácz Lajos, Péter Mihály s Hodossy Béla könyvtárai, illetve adományai. Az iskolai értesítőben évről-évre megjelenő könyvtárról szóló jelentés arról is hírt ad, hogy minden évben több kutató dolgozik a könyvtárban. Komoly feladatot ró a könyvtárosokra az évről-évre gyarapodó könyvtárlátogatók száma is, akik a szép teremkönyvtárt jönnek megnézni és felvilágosítást kérnek. Gulyás József 1929/30. évi jelentésében azt is megemlíti, hogy egy újabb gyűjtemény körvonalai kezdenek kibontakozni: a gyászjelentés-gyűjteményé, melyből már több ezer rendezve van.

A főkönyvtárost ez idő alatt is a szenior-alkönyvtárosok segítik munkájában: Darányi Lajos (1928/29), Gergely János (1929/30), Hubay Lajos (1930/31), Martin Miklós (1931/32), Tóth Lajos (1932/33), Orbán József (1933/34), Palumby Gyula (1934/35), Koncz Sándor (1935/36), Gönczy Árpád (1936/37), Kalydy Miklós (1937/38), Vályi József (1938/39), Vincze József (1939/40), Bertalan Imre (1940/41), Csorba László (1941/42), Petró László (1942/43), Ráski Sándor (1943/44).

A könyvtár az elmúlt 450 év alatt többször változtatja helyét. A XVI. században a Fazekas-Trója-Huta nevű épületegyüttes egyik termében volt, a XVII. században a Cigánysoron állott, abban a boltozatos teremben, melyet I. Rákóczi György építtetett. A könyvtár 1765-től a Paradicsom-soron kapott helyet, míg az 1834. évtől kezdve a mai helyén, a főépület város felé néző szárnyában él.

. . .

A kollégiumi könyvtár egyidős az iskolával - mondtuk e dolgozat első részében, s 1531-től él ezen a helyen. A könyvtár az iskolával együtt ebben az évben emlékezik meg fennállásának 450. évfordulójáról. Hisszük és reméljük, hogy a könyvtárnak az eljövendő századokban is mindég lesznek könyvet- és könyvtárt-szerető, dolgos és gyarapító munkásai.

. . .

J e g y z e t

1. Czegle Imre: A sárospataki nagykönyvtár múltja, jelene és problémái. Confessio. 1980. 52-59. o.
2. Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Ford. Gulyás József. Sp. 1919. 85 o.
3. Király László: A sárospataki kollégiumi könyvtár története 1868-ig. Debrecen. 1971. Kézirat.
4. Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sp. 1884. 2 o. - Latinul: Békefi Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvénye. Bp. 1899. 77 o. "De constitutione et officio bibliothecarii."
5. Szinyei Gerzson i. m. 2 o.
6. Marton János: A sárospataki református főiskola története. 1. rész. Sp. 1931. 164-170. o.
7. Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Magyar Könyvszemle. 1913. 1914. és 1917. évf., de Klny-ban is: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa - címmel.

8. A Marosvásárhelyi Főtanoda Értesítője 1876/77. iskolai évről.
9. Visegrádi János: A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házi könyvtárának ismertetése. Sátoraljaújhely. 1910.
10. Szinyei Gerzson i. m. 22 o.
11. Román János: A sárospataki kollégium. Bp. 1956. 18. o.
12. Szinyei Gerzson i. m. 27 o.
13. "Acta Publica... ab anno 1765" c. kézirat (Kt. 36), 111 o.
14. Acta Publica... i. m. 138, 139 o.
15. L. a Könyvtár kéziratárának 1146. sz. kolligatumát s annak is az 1. darabját.
16. Gulyás József: A sárospataki ref. főiskola rövid története. Sp. 1931. 34 o.
17. Dissertatio de paestientia Futurorum contingentium. Trajecti ad Rhenum. 1778.
18. Barcza József: Szombathi János (1749-1823). Könyvtáros. 1963. 595 o.
19. Kazinczy Ferenc: Sárospataki Professzor Szombathi János élete. Tudományos Gyűjtemények. 1824. XI. köt. 57-59. o.
20. Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése. IV. köt. 959. sz. lev.
21. Barcza József: Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. Magyar Könyvszemle. 1962. évi 2/3. sz. 203-206. o. 1963. évi 1/2. sz. 92-98. o. és 3. szám: 242-249. o.
22. Egyházkerületi közgyűlés határozata. 1815. július 10-én.
23. Király László i. kéziratának 77 o.
24. Román János: A sárospataki kollégium. Bp. 1956. 28-40. o.

25. Román János i. m. 37-38. o.
26. Király László i. m. 46 o.
27. L. Levéltár 29.389. sz. aktáját.
28. Erdélyi János: Somosi János életrajza, jellemzése. Sárospataki Füzetek. 1864. 37 o.
29. A Sárospataki Ref. Főiskola Évkönyve. I. köt. Sp. 1922. 16 o.
30. Ujvási Kálmán: Erdélyi János. Születésének 150. évfordulójára. Könyvtáros. 1964. 143 o.
31. Kézirattár 1167. sz. darabja. Ívrét, s 6 o. terjedelmű.
32. Harsányi István: Szinyei Gerzson élete és munkái. A Sárospataki Ref. Főiskola Értesítője az 1924/25. iskolai évről. Sp. 1925. 73 o.
33. L. az iskola Értesítőjét, 1903/1904. 90 o.
34. Sárospataki Református Lapok. 1902, 1049 o.
35. Horváth Cyrill és Harsányi István feljegyzései. Kézirattár: 2562.
36. Gulyás József: Harsányi István életének és munkásságának vázlatos rajza. Mozaik-Darabok. Sp. 1929. -
Gulyás József: Harsányi István. Felolvasás. Emlékek és Emlékezések. Sp. 1931. Harsányi Emléklapok. Szerk. Marton János. Sp. 1926.
37. Értesítő. 1913/14. (58. évf.) 271-275 o.

